

Willem Lodewijk van Nassau

Stadhouder van het noorden (1560-1620)

OLAF VAN NIMWEGEN

WILLEM LODEWIJK van NASSAU

Stadhouder van
het noorden

1560•1620

Deze publicatie is mogelijk gemaakt door een subsidie van het Cultuurfonds.

het Cultuurfonds

De uitgever heeft getracht alle rechthebbenden te achterhalen. Aan hen die desondanks menen aanspraak te kunnen maken op enig recht, wordt verzocht contact op te nemen met Uitgeverij Prometheus, Herengracht 48, 1015 BN Amsterdam.

Alle rechten voorbehouden. Tekst- en datamining van (delen van) deze uitgave is uitdrukkelijk niet toegestaan.

© 2026 Olaf van Nimwegen

Omslagontwerp Suzan Beijer

Omslagbeeld Wybrand de Geest, detail (bewerkt) van *Groepsportret van vier zonen van Jan de Oude van Nassau-Dillenburg*, Fries Museum Leeuwarden, collectie Koninklijk Fries Genootschap. Foto René Gerritsen

Foto auteur Prometheus

Lithografie afbeeldingen Pixel-it

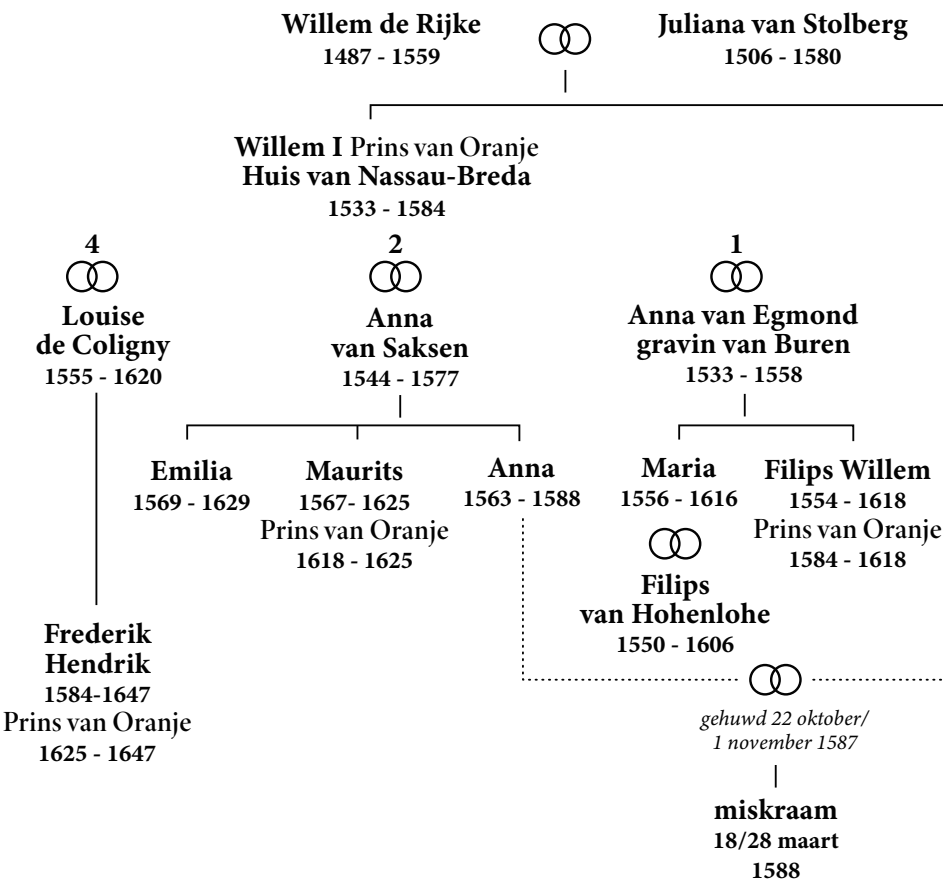
www.uitgeverijprometheus.nl

ISBN 978 90 446 5646 6

Inhoud

Woord vooraf	9
Inleiding	11
I Geboorte, jeugd en eerste kennismaking met de Nederlanden (1560-1580)	25
II Een harde leerschool (maart 1580-december 1584)	41
III Willem Lodewijks beginjaren als stadhouder (1584-1593)	67
IV Groningen (november 1593-juni 1595)	106
V Familiebanden, persoonlijke zaken en ambtelijke relaties (1584-1595)	129
VI Voor- en tegenspoed (juni 1595-1599)	159
VII Willem Lodewijks militaire innovaties (1592-1618)	194
VIII De oorlog raakt in een impasse (1600-1604)	252
IX Willem Lodewijk als familiehoofd en paardenman (1595-1608)	286
X Twee kritieke jaren (1605-1606)	315
XI Willem Lodewijk en het veiligstellen van de Unie (1607-1620)	345
Slotbeschouwing	385
Noten	399
Bijlage 1. Willem Lodewijk aan Maurits, Groningen 8/18 december 1594	429
Bijlage 2. Willem Lodewijk aan Maurits, Leeuwarden 9/19 april 1595	437
Bronnen en literatuur	439
Register van personen en instanties	449
Register van vredesverdragen, allianties, traktaten, veldslagen, gevechten, steden en dorpen	461

Beknopte stamboom

Legenda

	het cijfer hierboven verwijst naar 1e, 2e enz. huwelijk
---	---

Johan VI de Oude
Huis van Nassau-Dillenburg
1536 - 1606

1
○ ○
Elisabeth
van Leuchtenberg
1537 - 1579

3
○ ○
Johannetta van
Sayn-Wittgenstein
1561 - 1622

Willem
Lodewijk
1560 - 1620

Johan VII
de Jongere
1561 - 1623

Georg
1562 - 1623

Filips
1566 - 1595

Ernst
Casimir
1573 - 1632

○ ○
Sophie
Hedwig
van
Brunswijk
1592 - 1642

Lodewijk
Günther
1575 - 1604

○ ○
Anna
Margaretha
van
Manderscheid-
Blankenheim
†1606

1
○ ○
Magdalena
van Waldeck
1558 - 1599

2
○ ○
Margaretha
van
Holstein-
Sonderburg
1583 - 1658

‘kleine
Philips’
buitenechtelijk

Hans
Ernst
1582 - 1617

Johan
VIII
1583 - 1638

Adolf
1586 - 1608

Johan Maurits
1604 - 1679

Johan
Lodewijk
1590 - 1653

Woord vooraf

Willem Lodewijk graaf van Nassau-Dillenburg is in de Nederlandse geschiedenis bekend gebleven als de vader van Friesland en de trouwe strijdmakker van zijn neef en zwager prins Maurits. Dit is op zich juist maar doet onvoldoende recht aan zijn historische betekenis als een van de grondleggers van de soevereine Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Willem Lodewijk vormde samen met Johan van Oldenbarnevelt en Maurits een uiterst effectief driemanschap dat na de moord op Willem van Oranje in 1584 leiding gaf aan de strijd van de opstandige gewesten tegen de drie jaar eerder afgezworen landsheer der Nederlanden, de koning van Spanje. Oldenbarnevelt nam als advocaat van Holland de politieke leiding van de jonge Republiek voor zijn rekening, terwijl Maurits en Willem Lodewijk de troepen aanvoerden. Dat de soldaten van de Staten-Generaal de gelijken werden van de koninklijke militairen en hen in 1600 bij Nieuwpoort wisten te verslaan, was grotendeels de verdienste van Willem Lodewijk. Zijn innovaties op het gebied van drillen en exerceren en de ontwikkeling van een nieuwe baanbrekende vuurtactiek legden het fundament voor een revolutionaire doorbraak in de oorlogvoering.

Als stadhouder van Friesland en de Ommelanden was Willem Lodewijk vanaf 1584 verantwoordelijk voor de verdediging van zijn stadhouderdommen tegen de troepen van de koningsgetrouwen. Na de ‘reductie’ van Groningen in 1594 was het aan zijn inspanningen te danken dat de tot één gewest herenigde Stadters en Ommelanders als volwaardig lid in de Unie van Utrecht (1579) werden opgenomen. Willem Lodewijk waakte als een vader over de belangen van alle inwoners die aan zijn zorgen waren toevertrouwd: Friezen, Groningers, Ommelanders en Drenten. Willem Lodewijks grootste prestatie als stadhouder is geweest dat hij twee provincies die elkaar traditioneel vijandig gezind waren en die slechts korte tijd vóór

het begin van de Opstand met geweld binnen het Bourgondisch-Habsburgse conglomeraat waren gehaald, blijvend heeft weten te verankeren in de nieuwe staat waaruit het moderne Nederland is voortgekomen.

Zijne Majesteit de Koning wil ik graag bedanken voor zijn toestemming voor onderzoek in het Koninklijk Huisarchief. Het Cultuurfonds ben ik erkentelijk voor de toegekende financiële ondersteuning en de medewerkers van de archieven voor de professionele dienstverlening. Het Rijksmuseum in Amsterdam bedank ik voor het beschikbaar stellen van de afbeeldingen.

Olaf van Nimwegen, februari 2026

Inleiding

*Zijn lof bevat dit ééne woord:
Waar Maurits de eerste stond,
daar was die held de tweede;
Wien, was geen Maurits daar,
de hoogste plaats behoort!'*

Isaïc da Costa (1798-1860)

Op 23 april 1625 overleed op 58-jarige leeftijd Maurits van Nassau (1567-1625), Prins van Oranje, stadhouder van Gelderland, Holland, Zeeland, Utrecht, Overijssel, Stad en Ommelanden en Drenthe, opperbevelhebber van leger en vloot van de Republiek der Verenigde Nederlanden. De Europees vermaarde dichter, filoloog en historicus Daniël Heinsius (1580-1655), hoogleraar aan de door Willem van Oranje gestichte Leidse Universiteit, was verantwoordelijk voor de in keurig Latijn geschreven lijkrede. De hugenootse theoloog André Rivet (1572-1651) verzorgde er nog hetzelfde jaar een Franse vertaling van – *Histoire de la vie et de la mort du très-illustre Maurice de Nassau, Prince d'Orange* – en maakte de ode daarmee toegankelijk voor een breder publiek. Heinsius stond uiteraard uitgebreid stil bij de grote overwinning die Maurits een kwarteeuw eerder bij Nieuwpoort op de Spanjaarden had behaald (Rivet, p. 32-35). Dit was de beloning voor de zorg die hij in de daaraan voorafgaande jaren had besteed aan het drillen en exerceren van de troepen (Rivet, p. 50-52). Heinsius vergat niet de tot de verbeelding sprekende tinnen soldaatjes (Rivet, p. 81):

Au lieu d'eschecs il avoit fait fondre des figures de cavaliers & pietons, & par forme de recreation enseignoit quelquesfois à ses pages, comment selon la

nature du lieu ou la disposition des ennemis, il les falloit changer, ranger, & mettre en ordre.

(In plaats van schaakstukken had [Maurits] figuurtjes te voet en te paard laten gieten, en ter ontspanning onderwees hij soms aan zijn pages hoe hij ze [hun gevechtsformatie] deed aanpassen, formeren en herstellen al naar gelegenheid van het terrein of de opstelling van de vijand.)

Dit gebeurde op een grote tafel.

Heinsius bracht Maurits terecht hulde, maar hij wekte wel de indruk alsof de prins alles alleen had gedaan. Dat hij geen melding maakte van de zes jaar tevoren wegens verstoring van de rust in de staat en de kerk onthoofde advocaat van Holland Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619) is begrijpelijk, maar dat hij Maurits' in 1620 overleden neef, zwager en krijgsmakker Willem Lodewijk van Nassau, stadhouder van Friesland en de Ommelanden (1584-1620), Stad en Lande (1595-1620) en Drenthe (1596-1620), geen enkele keer noemde, is op zijn zachtst gezegd opmerkelijk.

Willem Lodewijk was het derde lid van het driemanschap dat de strijd tegen de Spaanse koning – de in 1581 afgezworen landsheer van de Nederlanden – in het voordeel van de opstandelingen had weten te keren. Samen met Oldenbarnevelt en Maurits behoort hij tot de grondleggers van de soevereine Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden. Ubbo Emmius (1547-1625), historicus en eerste rector magnificus van de door Willem Lodewijk in 1614 gestichte Universiteit van Groningen, had al in 1621 met een tot boekformaat uitgedijde lijkrede tijdgenoten en toekomstige generaties van zijn betekenis voor de Nederlandse geschiedenis willen overtuigen. Emmius had geen blad voor de mond genomen: voor hem stond het buiten kijf dat het Maurits en Willem Lodewijk samen waren geweest – uiteraard liet ook hij Oldenbarnevelt onbenoemd – die na Willem van Oranje de grootste bijdrage aan 'het verdrijven van de Spaanse tirannie en het verdedigen van vrijheid en godsdienst' hadden geleverd en dat daarom 'niemand die onze geschiedenis kent, zou kunnen loochenen dat de helft van de roem [die Maurits te beurt is gevallen] hem toekomt'. Emmius' huldebetoon was net als dat van Heinsius in het Latijn geschreven, maar er verschenen geen vertalingen in het Frans of Duits van en een uitgave in het Nederlands zou pas ruim drieënhalve eeuw later beschikbaar komen,² zodat de lezerskring al die tijd beperkt was gebleven tot een geleerd publiek.

Voor de inhoud van zijn betoog was Emmius schatplichtig aan het manuscript van het gedegen en omvangrijke geschiedwerk van Willem Lode-

wijks secretaris, vertrouwensman en adviseur Everhard van Reidt (1550-1602): *Van de voornaemste gheschiedenissen in de Nederlanden ende elders ... van den jare 1566 ... tot het iaer 1601*. Van Reidts handschrift wachtte in 1621 al bijna twee decennia op publicatie omdat Willem Lodewijk instructie had gegeven dat het niet tijdens zijn leven of dat van Maurits in de openbaarheid zou mogen komen.³ Toen Van Reidts boek in 1626 eindelijk in druk verscheen, was Maurits' reputatie van grote veldheer al te diep in het collectieve Nederlandse en Europese bewustzijn geworteld om de Nasause lauwerkrans zelfs postuum met Willem Lodewijk te hoeven delen.⁴

Willem Lodewijk heeft de pech gehad dat hij geen direct aandeel had aan Maurits' grote overwinning op de koninklijken in de slag bij Nieuwpoort (2 juli 1600), een kantelmoment in de Tachtigjarige Oorlog en de Europese militaire geschiedenis waarvoor hij het fundament had gelegd met zijn militaire innovaties die de soldaten van de Republiek in staat hadden gesteld de confrontatie met de Spaanse keurtroepen in het open veld aan te gaan. Ook Willem Lodewijks politieke verdiensten bij het integreren van Friesland en Stad en Ommelanden in de Unie van Utrecht (1579) – het militaire bondgenootschap van opstandige gewesten dat naderhand als de geboortekte en grondslag van de Republiek is erkend – zijn verwaagd door de dominante positie en prestaties van de latere stadhouders uit het Huis van Oranje. Frederik Hendrik (1584-1647) en Willem III (1650-1702) hadden er geen belang bij om de herinnering aan de bijzondere plaats die Willem Lodewijk naast de 'Hollandse' stadhouder had ingenomen levend te houden. Zij waren niet van plan om met de 'Friese' stadhouders Hendrik Casimir I (1612-1640), Willem Frederik (1613-1664) en Hendrik Casimir II (1657-1696) op voet van gelijkheid om te gaan.

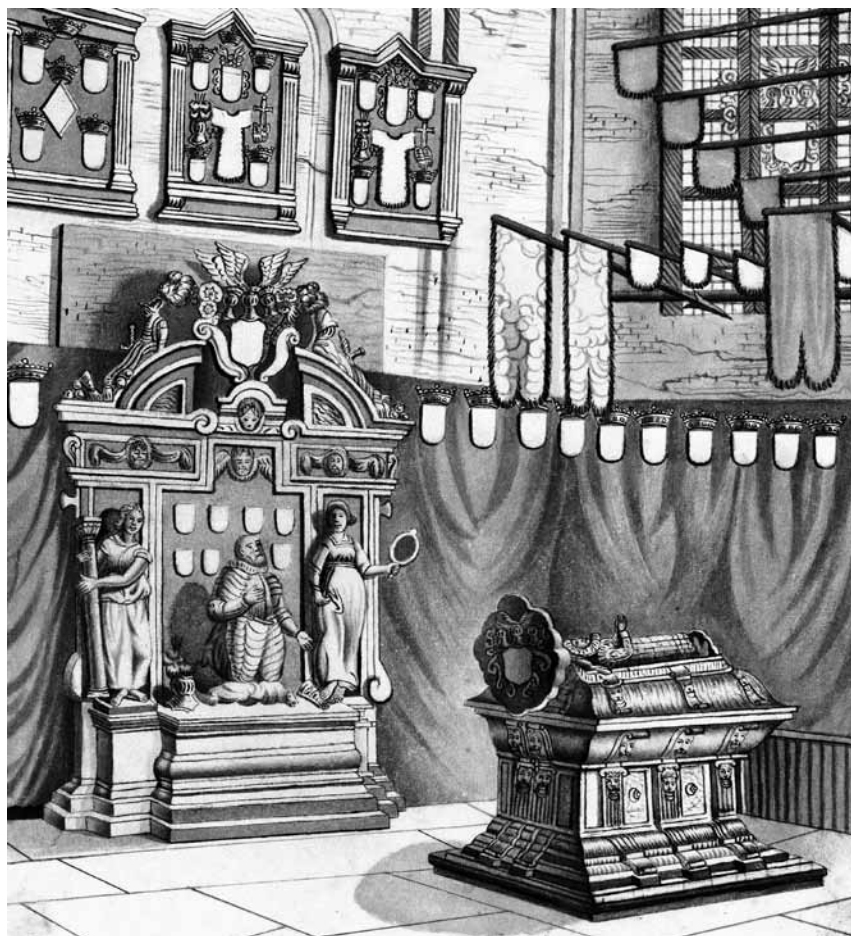
Het is belangrijk om te beseffen dat Willem Lodewijk Maurits de eerste plaats had *gegund*, terwijl zijn opvolgers als stadhouders van Friesland en Stad en Ommelanden hun 'Hollandse' neven als prins van Oranje de voorrang hadden moeten laten. Maurits erfde de titel Prins van Oranje pas in 1618, het jaar waarin zijn oudere halfbroer Filips Willem (geboren in 1554) kinderloos overleed. Dat hij in de geschiedschrijving vaak al eerder *prins* Maurits wordt genoemd, is daarom verwarrend. Ten onrechte wekt dit immers de indruk alsof hij vanaf de moord op Willem van Oranje in 1584 in rang boven Willem Lodewijk was gesteld. Veelzeggend is dat Maurits zijn privécorrespondentie ondertekende met 'Maurice de Nassau' en ambtelijke brieven met Maurits 'geboren prince van Oraengien, grave van Nassau'. In hoofdstuk v kom ik uitgebreid terug op de bijzondere band die tussen Willem Lodewijk en Maurits heeft bestaan.

Nassause ruitertoet. Op de voorgrond zijn van links naar rechts afgebeeld Maurits, Frederik v keurvorst van de Palts, Filips Willem prins van Oranje en Frederik Hendrik. Daarachter zijn Willem Lodewijk (rechts van Maurits) en zijn broers Ernst Casimir en Lodewijk Günther (links van Maurits) zichtbaar. (Rijksmuseum, Amsterdam, SK-A-445)

Achttiende-eeuwse Nederlandse historici oordeelden over het algemeen gunstiger over Willem Lodewijk dan over Maurits. Dit had vooral te maken met een herwaardering van Oldenbarnevelt als een van de grondleggers van de Nederlandse onafhankelijkheid. Zij benadrukten dat Willem Lodewijk de staatsman in leven had willen laten, terwijl Maurits geweigerd zou hebben de voltrekking van de doodstraf in mei 1619 tegen te houden. Wel namen zij het Willem Lodewijk kwalijk dat hij tijdens de Bestandstwisten onophoudelijk bij zijn neef had aangedrongen om partij te kiezen voor de contraremonstranten of orthodoxe calvinisten tegen de meer rekkelijke remonstranten.⁵ Niettemin vond Jan Wagenaar (1709-1773), auteur van de invloedrijke *Vaderlandsche Historie*, dat Willem Lodewijk een ereplaats in de Nederlandse geschiedenis toekwam.

Hij hadt den Vereenigden Gewesten veele jaaren agtereen verscheiden gewigtige diensten gedaan.[...] Ook hadt hij de nieuwe krijgskunde eerst in gebruik gebragt, die Maurits op zijn voorbeeld in grooter volmaaktheid oefende.⁶

‘De stadhouderlijke tombes van graaf Willem Lodewijk van Nassau en van zijn gemalin prinses Anna van Oranje, in het koor der Groote Kerk te Leeuwarden vóór 1795.’ In 1795 zijn de grafmonumenten door Bataafse revolutionairen vernield.
(Rijksmuseum, Amsterdam, RP-P-OB-104.969)

De Bataven hadden daar echter geen boodschap aan nadat in januari 1795 erfstadhouder Willem v (1748-1806) en zijn gezin het land waren ontvlucht om aan gevangenneming door de Franse revolutionairen te ontkomen. Radicale Friese patriotten koelden hun woede op de stadhouderlijke grafmonumenten in het koor van de Grote of Jacobijnerkerk in Leeuwarden uit wraak voor de gewelddadige onderdrukking van de patriottenbeweging door de prinsgezinden en hun Pruisische bondgenoten tijdens de Nederlandse Burgeroorlog (1786-1787). Willem v was via zijn betover-

grootmoeder Albertine Agnes – een dochter van Frederik Hendrik – een nazaat van Willem van Oranje, maar via zijn vader Willem iv van Johan Willem Friso, Hendrik Casimir II, Willem Frederik, Ernst Casimir en Johan de Oude. Johan vi van Nassau-Dillenburg (1536-1606) was de vader van Willem Lodewijk, en Willem v was dus een verre neef van hem. De marmeren graftombe die Willem Lodewijk voor zijn jonggestorven echtgenote Anna van Nassau (overleden in 1588) had laten vervaardigen werd samen met zijn eigen grafmonument door de Bataven vernield en de lijk-kisten in de grafkelder werden door hen opengebrouwen en geplunderd. De herinnering aan de stadhouders uit het Huis van Nassau-Dillenburg en Nassau-Diez leek hiermee definitief te zijn uitgewist.⁷

Bijna een halve eeuw verstreek voordat Willem Lodewijk opnieuw in de belangstelling kwam te staan. Dit had alles te maken met de publicatie van een omvangrijk deel van de stadhouderlijke correspondentie en archiefstukken bewaard in het Koninklijk Huisarchief: de 13-delige *Archives ou correspondance inédite de la Maison d'Orange Nassau* (1835-1861), gere-digeerd door Guillaume Groen van Prinsterer (1801-1876). Groens tijdge-noten waren verrast door de omvang en het belang van de briefwisseling tussen Johan vi en zijn oudste zoon. Ook bleek hieruit hoe innig de samen-werking tussen Maurits en Willem Lodewijk was geweest.⁸ De hernieuwde aandacht voor Willem Lodewijk leidde ertoe dat in 1840 een biografische schets van hem verscheen⁹ en twee jaar later de grafkelder voor het eerst sinds 1795 weer werd geopend om de schade te kunnen opnemen. Daarin bleek toen bijna een meter water te staan. Het was duidelijk dat de Neder-landers en de Friezen in het bijzonder een ereschuld hadden in te lossen. De invulling die daaraan gegeven werd, zou Willem Lodewijk vermoedelijk hebben verrast.

In de loop van de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond de gedachte dat Willem Lodewijk een bijzondere band met de Friezen zou hebben gehad. Willem van Oranje mocht dan de ‘Vader des Vaderlands’ zijn, Willem Lodewijk zou de vader van de Friezen zijn: ‘Den vader van zijn volk’ of ‘us heit’. Waar die eretitel vandaan komt is onduidelijk. De diplomaat en historicus Lieuwe van Aitzema (1600-1669) was er in elk ge-val niet mee bekend, maar hij onderschrijft wel dat toen Willem Lodewijk overleed hij een goede reputatie had in Friesland, Stad en Ommelanden en Drenthe. Zijn dood werd

seer beklaght bij een yeder, als hebbende de provintiën van de heetste tij-den af wel ende getrouwelijck gedient. Hij is in de provintiën van zijn gou-

vernement seer ontsien ende bemint geweest. Tussen hem ende pr[ins] Maurits was groote confidentie ende vriendschap.¹⁰

De erkenning die Willem Lodewijk in de late negentiende eeuw te beurt viel komt treffend tot uiting in het in 1898 ter gelegenheid van de troonsbestijging van koningin Wilhelmina geplaatste ‘Inhuldigingsraam’ in de Nieuwe Kerk van Amsterdam. Al haar belangrijke voorouders en voorgangers zijn afgebeeld: Willem van Oranje, Louise de Coligny, Maurits, Frederik Hendrik, Amalia van Solms, Willem II, Albertine Agnes, Willem III, Maria Stuart, Willem IV, Willem V, de koningen Willem I, II en III, regentes Emma én, naast Maurits, Willem Lodewijk. Hij is de enige ‘Friese’ stadhouder tussen de reeks ‘Hollandse’ stadhouders. De herleefted aandacht voor Willem Lodewijk kreeg een bekroning in de vorm van een biografie in 1904 en de plaatsing van een standbeeld twee jaar later voor het Fries stadhouderlijk hof in Leeuwarden. *Het leven van graaf Willem Lodewijk, een vader des vaderlands, ‘Uz Heit’* van de hand van de gereformeerde theoloog en predikant Lutzen H. Wagenaar (1855-1910) is betrouwbaar maar is gebaseerd op een beperkt aantal bronnen en inhoudelijk gekleurd door zijn streng calvinistische achtergrond en negentiende-eeuwse opvattingen over het begrip natie.

De ontwikkeling die de geschiedwetenschap in de twintigste eeuw doormaakte, leidde ook tot een verschuiving in het historisch onderzoek naar de noordelijke provincies. Er verschenen studies over politieke cultuur en staatsvorming in de vroegmoderne tijd, de manier waarop de Reformatie zich in het noorden had voltrokken en de rol die de universiteiten van Franeker en Groningen daarbij hadden vervuld.¹¹ Uiteraard werd Willem Lodewijk niet genegeerd, maar met uitzondering van een dissertatie over de ingewikkelde afhandeling van de nalatenschap van Willem van Oranje¹² en artikelen over verschillende deelonderwerpen¹³ stond hij niet langer centraal. De herdenking van Willem Lodewijks vierhonderdste sterfdag in 2020 was echter aanleiding om opnieuw aandacht aan hem te besteden. Hanno Brand en Joop Koopmans redigeerden een bundel artikelen getiteld *Willem Lodewijk: stadhouder en strateeg (1560-1620-2020)*. In het woord vooraf houden zij een pleidooi voor een moderne biografie. Het is inderdaad hoog tijd dat Willem Lodewijk uit Maurits’ schaduw wordt gehaald.